

A *Térképfajták* című rész a különféle térképfajtákat és azok tartalmi-formai ismérveit tekinti át, külön-külön mutatja be a térképművek és atlaszok, a föld- és éggömbök, a tematikus térképek, valamint a digitális térképek jellemzőit, végül a térinformatika és a térképészet kapcsolatát, a számítástechnika, az űrkutatás és a telekommunikáció vívmányai nyújtotta felhasználás különleges lehetőségeit.

A *Használat* című fejezet részletezi a térkép-el/térképen történő tájékozódás módszereit, a térképek iskolában betöltött szerepének fontosságát, a térképkiadás és -kereskedelem jellemzőit, a térképészet oktatásának sajátosságait, a könyvtárak és térképtárak szerepét az ismeretek gazdagításában, a térképészet újságait és folyóiratait, valamint a földmérés és térképezés hazai és nemzetközi szakmai szervezeteit.

Az értékes írásos tartalmat mintegy 1000 térkép, kép és ábra, 12 filmrészlet és animáció gazdagítja. A fogalmakat, tárgyakat, eljárásokat, életrajzokat és intézményeket bemutató *Lexikon* elnevezésű mutatórendszer az eligazodást segíti. Ennek tárgymutató része az „alappontsűrítés” szócikktől a „vízszintes szögmérés”-ig mintegy 260 fogalmat

sorol fel. Az *Intézmények* cím alatt a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemtől a Nemzetközi Térképészeti Társulásig, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárától a Történelemtanárok Egyesületéig félszáznál több név található; a *névmutatóban* pedig *Marcus Vespasianus Agrippától Eötvös Lorándig, Edmund Halleytől Kogutovicz Manóig, Pázmány Pétertől Johann Nepomuk Senefelderig, Thalészától Zsámboky Jánosig* közel 170 név szerepel.

A megjelenésében tetszetős, használhatóságában rendkívül felhasználóbarát alkotást *Klinghammer István, Mosonyi László és Török Zsolt* szerkesztésében az ELTE térképtudományi tanszéke és Oktatástechnikai Multimédia Stúdiója készítette a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, valamint az Oktatási Minisztérium támogatásával. A köz- és felsőoktatásban, ismeretterjesztésben kiválóan alkalmazható, az érdeklődő nagyközönség számára pedig különleges intellektuális kalandozásra csábító művet az ELTE Eötvös Kiadó forgalmazza (ára 6000 Ft).

Árkos Iván
(BME OMIKK)

Az egyetemi könyvtárak 2012-ben

Az egyetemi könyvtárak jövője olyan kérdés, mely bár folyamatosan nyugtalanítja a szakmát, a témáról szóló írásokban az előre eltervezett jövő megszabott keretei túlságosan megkötik a gondolkodást. A kérdésről való gondolkodás frissítése érdekében 2002 őszén a New Jersey ACRL (Association of Colleges and Research Libraries) és a Fairleigh Dickinson University Libraries kezdeményezésére egy esszévíta indult „Az egyetemi könyvtárak 2012-ben” címmel. (A 2012-es dátum kellően távolinak tűnt, hogy az aktuális kérdések automatikusan ne határolják be a vitában részt vevők gondolkodását.) A felhívást a könyvtárosok által gyakran látogatott levelezőlistákon tették közzé. Ősztönzésképpen pénzjutalmat is felajánlottak.

A viszonylag kevés beérkezett hozzászólás nagy változatosságot mutatott: nagyon különböző elképzelések bukkantak fel. Mivel a pályázat nyitott volt nem könyvtáros szakemberek előtt is, a beküldött esszék negyede szakmán kívülről érkezett.

A pályázatok három fő téma köré csoportosultak. Az a meggyőződés volt uralkodó, hogy a technológiai fejlődés jelenti a változások legfőbb hajtóerét. Ezt követte a könyvtári funkciók újragondolása, majd harmadikként a jövő könyvtáros szerepeiről való elmélkedés.

A technológiai változásokkal kapcsolatos elképzelések

Két hozzászóló is előrevetíti, hogy az egyetemi könyvtárak 2012-ben széleskörűen ki fogják használni a multimédiában rejlő lehetőségeket. Los Angelesből egy médiaguru videolejátszós falakkal, szituációs szobákkal, multimédiás könyvekkel és egyéb tudásközpontú kiállításokkal, laboratóriumokkal felszerelt intézményként képzei el a könyvtárat, ahol a hallgatók számára tág lehetőség nyílik arra, hogy felfedezzék az utakat iskolai feladataik megoldásához. Egy egyetemi webmester úgy képzei el a könyvtárat, mint virtuális valóságot

egy „zoom atlasz”-szal, melynek segítségével a tanuló a másodperc törtrésze alatt elrepülhet különböző kontinensekre, időutazást hajthat végre, vagy más időben és helyszíneken lévő emberekkel társaloghat.

A győztes esszé szerzői (egy könyvtárosképző intézmény oktatói) a könyvtárosokat olyan szakemberekként (cybrarians) látja, akik a mesterséges intelligenciát felhasználó eszközöket kezelik, és mind az egyének, mind a tanulócsoporthoz számára segítenek megalkotni a személyükre szabott információs felületeket.

Az információ és a tudás digitális formában való összegyűjtése, a „tartalomépítési” projektek az *Internet 3* technológia segítségével rugalmas, globális archívumokat eredményeznek. A szakmának (és a jövő könyvtárosának) ezért a technológia kezelésében való jártasságát kell fejlesztenie, a magasabb beosztásokban dolgozóknak a tudományos munkára való alkalmassággal, együttműködési és csapatépítési készséggel kell rendelkezniük. Egy másik pályázó – szintén a humán tényező fontosságát hangsúlyozva – nehezményezi is, hogy rendszerint nagyobb hangsúlyt fektetnek az infrastrukturális fejlesztésekre, mint az azt működtetni képes szakértők képzésére.

A könyvtári funkciók változása

„*A helytől a funkció felé*” című pályázat szerzői szerint a jövő jellemzője a kínált szolgáltatások sokfélesége: az elektronikus dokumentumok és források fejlesztői már elsősorban a könyvtárak lesznek, szemben a kiadókkal. A diákok tanulmányaihoz kapcsolódó szelektív információszolgáltatás, virtuális tájékoztató rendszerek fogják jellemezni a könyvtári szolgáltatásokat a jövőben. A falak nélküli könyvtár, és az általa kínált szolgáltatások így messze túl fognak nőni a hagyományos könyvtár szerepein, melyek helyhez, könyvekhez és nyomtatott dokumentumokhoz kötődnek.

Egy észak-karolinai egyetemi könyvtáros hasonló elképzelést vázolt fel. Ő az együttműködés fontosságát hangsúlyozza; a könyvtárosok így más könyvtárakkal, informatikai tanszékekkel, informatikus szakemberekkel együttműködve közösen szolgálják a tanulók igényeit. Elképzelésében fontos szerep jut a felhasználó igényeihez való igazodásnak mint értéknövelő tényezőnek. A különböző gyűjtemények – melyek közül némelyik kifejezetten

egy-egy tantárgyra lenne tervezve, kihasználva a videoklipek és a multimédia adta lehetőségeket – egyszerűbbé tennék a tanulók számára az információs térben való eligazodást.

Egy másik esszé a könyvtárat az „élő” dokumentumok gyűjtőhelyeként, „tapasztalattárként” képzelel el a jövőben. Ez segítene a diákoknak megérteni, hogy a megismerésnek kultúrától függően különböző útjai vannak. A „tapasztalattár” egyben személyre és kulturális közegre szabott információs és kutatói felületeket eredményezne.

A személyiségi jogokért és a gondolkodás szabadságáért, az információhoz való szabad hozzáféréstért folytatott állandó harc szintén a szakma figyelmének fókuszában lesz az elkövetkezendő évtizedben két camdeni könyvtáros szerint.

Elképzelések a jövő könyvtárosi szerepeiről

A jövő könyvtárosi szerepeiről írott pályázatok szerzői más-más szempontokat hangsúlyoztak. Egyikőjük szerint a falak nélküli könyvtár megjelenésével a könyvtárosok nemhogy eltűnnének, de az eddiginél aktívabb szerepet vállalnak a jövőben, és ezzel megőrzik a könyvtárak hagyományos küldetését. Előadásokat, bemutatókat fognak tartani a tanároknak, a különböző tanszékeknek, tanulói csoportoknak.

Az „önkiszolgáló” információkeresés terjedése sem fogja háttérbe szorítani a szakmát. Egy esszéirő véleménye szerint hiába tudnak sokan olajat cserélni az autóban, ruhát varrni, és különböző ételeket főzni, mégsem teszik. Az emberek azért fognak továbbra is a könyvtárhoz fordulni, mert sem idejük, sem megfelelő hozzáértésük nincsen ahhoz, hogy hatékonyan megkeressék a számukra fontos információt.

Előretétekintés (egy pillantást vetve a múltra)

A most következő áttekintés a pályázaton beérkezett vélemények alapján született, előtte azonban, főként a könnyebb összehasonlítás végett, célszerű egy pillantást vetni a jelenlegi és a tíz esztendővel ezelőtti könyvtár meghatározó jellemzőire (lásd *1. táblázat*).

1. táblázat

Funkció	1992 (múlt)	2002 (jelen)
Integrált könyvtári rendszerek	MARC használói és kölcsönzési rekordok	Webalapú: meta-adatok, forráskapcsolatok (linkek), adatbázisok közötti átjárhatóság
Rendelkezésre álló információ	Nyomatott gyűjtemény, könyvtárközi kölcsönzés, tömörítvények és indexek CD-n	Nyomatott gyűjtemény és online adatbázisok, dokumentumszolgáltatás, kiterjedt elektronikus források
Az információhoz való hozzáférés	OPAC, személyi számítógépek, állományok	Távoli, „vezeték nélküli”
Tanulásra szolgáló terek	Csendes terek	Csoportos tanulásra szolgáló terek
Információhasználati oktatás	Bibliográfiai oktatás az oktató kérésére	Információs írástudás, közvetlen tanulás
Az információ kinyomtatása	Tintasugaras nyomtató	Lézernyomtató
Szervezeti forma	Bürokratikus, funkcionális, hierarchikus	Szolgáltatás központú, csoport alapú
Tájékozódás	Helyi	Regionális, konzorciumok közötti
Számítógépes hozzáférés	OPAC, adatbázisokhoz való online hozzáférés	Közös információkezelés, -elérés
Anyagi források	Fenntartótól függő	Részvétel a források megteremtésében
Konzorciumok	Kipróbálni és megvenni az adatbázisokat	Speciális adatbázisok kifejlesztése és forgalomba hozatala

A könyvtár 2012-ben (jövő)

Integrált könyvtári rendszer: 2012-ben a rendszer sokkal inkább a felhasználó igényeihez fog igazodni, képszerű kereséssel, multimédia-forrásokkal, tudásmenedzsment eszközökkel. A rendszer felismeri a felhasználót, gyorsan alkalmazkodik az igényeihez, és reagál az új kérdéseire.

Rendelkezésre álló információ: A gyűjtemények nagy változáson mennek át. A mindinkább a felhasználó által válogatott gyűjteményekre jellemzőek lesznek a multimédiás források és adatbázisok; a gyűjteményt egyéb könyvtárakkal és információszolgáltatókkal együttműködve teszik elérhetővé. A gyűjtemény kezelése a használat helyén valósul

meg a tananyaghoz és a felhasználóhoz igazodva. A nem használt dokumentumokat eltávolítják, és máshol teszik elérhetővé.

Az információhoz való hozzáférés: Az UMI-n alkalmazott disszertációkészítési tapasztalatait felhasználva fejlődik tovább a kérésre való kinyomtatás, de lehetőség nyílik arra is, hogy az olvasó vissza tudjon térni az eredeti, sértetlen változathoz, ha az alkalmas további felhasználásra. Hasonló célra a kereskedelmi forgalomban már nem kapható művek gyűjteményét is kifejlesztik.

Tanulásra szolgáló terek: Könnyen változtatható valóságos és virtuális terek. A multimédiás asztalok lehetővé teszik az érintkezést kortárs tudósokkal, művészekkel, gondolkodókkal, digitálisan megalkotott történelmi alakokkal, kitalált (jövőbeli) személyekkel. A hordozható eszközök és média-kölcsönző szolgáltatások révén a könyvtár megjelenhet a tanterekben és más helyszíneken is.

Információhasználati oktatás: Személyesen és különféle eszközökkel nyújtott segítség az egyéni és a közös tanuláshoz, elősegítve az információs írástudás, a médiaismeretek és a társadalmi-technikai műveltség, az új készségek legfontosabb elemeinek elsajátítását. A személyre szabott tanulást segítő programok különböző módokon használhatók fel, és az időtől-helyzettől függően illeszthetők a felhasználó tanulási sajátosságaihoz. A tudományos-technológiai-művészeti termék fejlett vizuális eszközeikkel és oktatástechnológiai módszerekkel járulnak hozzá a tudományközi kutató-sokhoz és projektekhez.

Az információ kinyomtatása: A felhasználó által kért másolatok színesek lesznek, vagy – sokkal gyakrabban – multimédiás DVD-n (vagy olyan eszközön, amelyik ezt felváltja) jelennek meg. A cikkek, videók, hanganyagok, és a kérésre kinyomtatott dokumentumok mindennaposak lesznek. A megjelenő legújabb tudományos művek különböző formátumokban való megjelenítését koordinálni fogják a kiadókkal és a könyvkereskedőkkel, hogy biztosítva legyen a naprakészség, a kis példányszámú monográfiák piaca és az üzleti haszon.

Szervezeti forma: A könyvtári személyzet mátrix struktúrája elkötelezettebb, hálózatba kapcsolt és „átláthatóbb” lesz. A kutatási és információmenedzsment szolgáltatások váltják fel a hagyományos tájékoztatás első vonalát, a referenzszolgálatot.

Tájékozódás: A könyvtár látóköre világméretűvé szélesedik. Az általánossá váló automatikus fordítás lehetővé teszi a világméretű információ-hozzáférési programok megvalósulását.

Számítógépes hozzáférés: Az összecukható számítógépek (laptop) és egyéb személyi eszkö-

zők számára általánossá válik a vezeték nélküli és lézeres kapcsolat.

Anyagi források: Az életképes könyvtárnak megbízható bevételi forrásokkal kell rendelkeznie a folyamatos fejlesztéshez és innovációhoz.

Konzorciumok: A könyvtáraknak lényeges részt kell vállalniuk az egyetemi folyóiratok és egyéb kiadványok létrehozásában és kiadásában, különösképpen az elektronikus dokumentumok eseté-

ben. Ebben az erőfeszítésben aktív partnereik lesznek az egyetemi kiadványok és folyóiratok kiadói.

/MARCUM, James W.: Visions: the academic library in 2012. = D-Lib Magazine, 30. köt. 5. sz. 2003. 6 p. <http://www.dlib.org/dlib/may03/marcum/05marcum.html>

(Tóth Máté)

Elektronikus könyvek: áttekintés és értékelés

Az elektronikus könyv a legfontosabb fejlemény az irodalom világában Gutenberg sajtója óta. Megváltoztatja az olvasási szokásokat. A hagyományos könyvkiadók látják a digitális publikálás lehetőségét, és azon dolgoznak, hogy részesedhessenek a piaci növekedésben. Az internet, az elektronikus szerkesztés, a megrendelésre történő nyomtatás, az online előfizetési szolgáltatás és az e-könyvek kezdik átalakítani a kiadói ágazatot.

1999-ben több mint 9 millió információs terméket értékesítettek az interneten, ami az összes internetes értékesítésnek több mint 20%-a. Nehéz megmérni az egész e-könyves piacot, mivel a könyvek letölthetők bármilyen számítógépre. *Gartner* jóslata szerint a PDA-k (personal digital assistant) eladása 2003-ban éri el a csúcst, 38 millió darabban. Az e-könyvek jelenlegi felhasználása a lehetséges piac-hoz képest még csekély. A Jupiter Research 1,9 millió felhasználót prognosztizál 2005-re. Az IDC szerint csak az USA-ban a piac a 2000. évi 9 millió USD-ről 414 millió USD-ra fog növekedni 2004-ben. A digitalizált könyvekből származó 2005. évi bevételt 7,8 milliárd USD-ra becsülik.

Az e-könyvek megjelenése

Az e-könyvek ötlete azóta létezik, amióta számítógépek vannak. Az utóbbi két évtizedben számos fontos tényező hatott az e-könyvek szükségességére és fejlődésére. A kiadók felismerték, hogy nem kell választaniuk a nyomtatás és az elektronikus közzététel között. Egyre többen módosítják a nyomtatásra használt elektronikus fájlokat, alakítják át a szerkesztési és előállítási folyamatokat, hogy a fájlok jobban alkalmazkodjanak az elektronikus termékekhez. Az elektronikus kiadás több módja áll rendelkezésre, pl. online folyóiratok előfizetése, referenz-, jogi és orvosi könyvek kiadása CD-n vagy DVD-n.

Az e-könyv meghatározása

Nem egyértelmű, hogy mit jelent az „e-könyv” kifejezés. A „könyv” kifejezés mind a tartalomra (szöveg és képek), mind a hordozóra (egybekötött papír) vonatkozik. Az e-könyv meghatározása különböző forrásokból:

- A számítógép képernyőjén megjelenítendő, digitális formájú könyvvel analóg szöveget ír le (*Cox-Mohammed, 2001*).
- A digitális formájúra átalakított könyv számítógépen olvasható, rendszerint hálózati szolgáltatáson keresztül vagy CD-ROM-on. Tartalma túlmehet a nyomtatott médián, hipertext linkek, keresési és keresztfunkciók, valamint multimédia hozzáadásával (*Computer User, 2002*).
- Digitális anyag, amelyet asztali vagy note-book számítógépen, vagy ilyen rendeltetésű, nagy tárolókapacitású, hálózati kapcsolatról új fájlok letöltésére képes, hordozható készüléken olvasnak (*Adobe Systems, 2001*).
- Számítógépes formátumú könyvek, amelyek mindenféle számítógépen olvashatók, köztük az erre a célra tervezett kézi készülékeken is. Az e-könyvek ugyanolyan ismertek, mint a nyomtatottak, vagy ugyanolyan egyediek, mint maga az elektronikus médium. Tartalmazznak audio-, video- vagy élő hiperlinkeket, elküldhetők letöltéssel vagy elektronikus levél mellékleteként. A flopira vagy CD-re írott e-könyveket postai úton továbbítják, vagy könyvüzletekben árusítják (*Brooker, 2000*).
- Szavak és képek alkotta, könyv hosszúságú elektronikus fájlok, amelyeket e-könyvet olvasó készülékeken jelenítenek meg, önálló terméként értékesítik vagy terjesztik. Az e-könyvek olvasására használt készülékek lehetnek kézi vagy stabil célra rendelték. A megjelenítésre használt szoftvert „e-könyvolvasó szoftvernek” nevezhetik, bár egyes cégek, pl. a Microsoft is, csak „olvasóként” említik (*NetRead, 2000*).